

АКТУАЛЬНЕ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИНЦИПУ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Новікова Євгенія – бакалавр юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

УДК 340.12

В статье исследуется вопрос в теоретическом аспекте, касающийся принципа разделения властей. Основное внимание автор уделяет именно распределению власти, основанной на системе сдержек и противовесов, то есть созданию таких условий, при которых каждая ветвь власти функционирует для достижения единых общегосударственных целей, поддерживает равновесие в общей системе.

Ключевые слова: демократическое государство, власть, демократия, права, свобода, человек, правовое государство, авторитарная форма правления.

Articolul analizează chestiunea în aspect teoretic privind principiul separării puterilor. Autorul se concentrează anume asupra distribuirea puterii bazate pe sistemul de abținere și echilibrare, adică crearea unor condiții în care fiecare ramură de guvernare funcționează pentru a atinge obiectivele naționale comune, menține echilibrul într-un sistem comun.

Cuvinte cheie: stat democratic, putere, democrație, drepturi, libertate, om, statul de drept, forma autoritară de guvernare.

The article explores the issue in the theoretical aspect concerning the principle of separation of powers. The author focuses precisely on the distribution of power based on a system of checks and balances, that is, the creation of conditions under which each branch of government functions to achieve common national goals, maintains balance in a common system.

Keywords: democratic state, power, democracy, rights, freedom, people, rule of law, authoritarian form of government.

Аналіз останніх досліджень. О. Антонов, М. Бажан, М. Баглай, С. Бобровник, В. Борденюк, Б. Габричидзе, М. Золотухіна, І. Ісаєв, І. Кресіна, П. Любченко, О. Лялюк, М. Марченко, М. Малишко, А. Онупрієнко, В. Погорілко, І. Процюк І., Т. Татаренко, В. Хропанюк, З. Черніловський тощо.

Метою дослідження наукової статті є дослідження щодо використання терміну «поділ влади», оскільки даний термін має певні суперечності з доктринальним визначенням державної влади та її ознак.

Виклад основного матеріалу. Принципи права – це об’єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов’язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку [6].

Одним із загальних принципів права є принцип розподілу влади. Він був заснований

Ш. Монтеск'є («Про дух законів») та Джоном Локком. Цей принцип є підґрунтям для забезпечення демократії та основних прав і свобод людини, а також елементом правової держави. Розподіл влади перешкоджає її концентрації в одних руках, що унеможливує встановлення в державі авторитарної форми правління. Автор погоджується з думкою вченого Процюка І.В., який з цього приводу зазначає: «...Поділ державної влади є не просто раціональною організацією державного механізму або раціональним поділом праці із державного управління, а така правова організація, котра запобігає диктатурі» [4].

Однак, незважаючи на абсолютну очевидність необхідності дотримання цього принципу всіма державами, виникають певні питання щодо його змісту, а також реалізації в сучасному суспільстві.

У сучасній юридичній науці немає єдності щодо використання терміна щодо визначення даного явища. Зокрема, в працях Рабіновича П.М., О.Ф. Скакун зустрічається термін «поділ влади», А. Шахов використовує «розподіл влади», а також існують варіанти «розподіл влад» та «поділ влад». Слід зазначити, що за ст.6 Конституції України встановлено, що «державна влада в Україні здійснюється на основі її поділу на законодавчу, виконавчу та судову...». [3] Але, на нашу думку, найбільш доцільним є використання саме терміну «розподіл влади». Це обумовлено тим, що державна влада є, по-перше, єдиною, адже єдиним джерелом влади є народ (ст. 5 Конституції України) [3] і це унеможливує використання множинності щодо поняття «влада»; а по-друге, неподільною, що є необхідним елементом її суверенітету. Таким чином, використання терміну «поділ влади» має певні суперечності з доктринальним визначенням державної влади та її ознак. До того ж, з філологічної точки зору, «поділ» означає ділити щось ціле на певні окремі частини. Натомість слово «розподіл» за своїм змістом означає певне розміщення, розташування. З даного приводу слушною є думка М.Цвіка та О. Дашковської, які зазначають, що «сам термін «поділ влади» є умовним, оскільки державна влада, маючи різні гілки і будучи представленою різними видами органів, тим

не менше як носій суверенітету завжди була і залишається єдиною і неподільною. Водночас, незважаючи на свою смислову неточність, згаданий термін вдало загострює увагу на потребі диференціації функцій, що здійснюють цю єдину владу державних органів. Ця диференціація має об'єктивний характер і відображає необхідність розподілу праці між різними гілками державної влади» [7]. Отже, загалом дану теорію варто тлумачити не як поділ влади на частини, а як розподіл функцій з її здійснення між відповідними державними органами.

Вперше теорію розподілу влади у своїй праці «Два трактати про врядування» (1690р.) запропонував англійський філософ Джон Локк. Він бачив основне призначення державної влади в забезпеченні прав людини, а основну її мету – в досягненні громадського блага. Тож для забезпечення наведених цінностей державна влада має поділятися на законодавчу, виконавчу та федеративну, які перебувають в ієрархічній підпорядкованості.

Верховна влада належить безпосередньо суспільству (народу), яку воно вже делегує законодавчому органу, але, в разі неналежного виконання ним завдань щодо забезпечення громадського блага, ця влада в нього може бути відібрана. Взаємодія між зазначеними гілками влади здійснюється на основі системи стримувань та противаг.

Законодавчій владі Джон Локк відводив привілейоване місце, зазначаючи, що «законодавча влада є не лише верховною владою спільнотворення, але й священною та незмінною в руках тих, кому спільнота одного разу її надала; і нічий інший указ, у якій би формі він не був, яка б влада його не підтримувала, не має сили та обов'язковості закону, якщо він не отримав санкції законодавчого органу, обраного й призначеного народом...» [1, с. 200]. Законодавча влада не може бути деспотичною, адже це, по суті, суперечить її природі: законодавча влада – це об'єднана влада кожного члена суспільства, але жоден з членів суспільства не має абсолютної деспотичної влади і відповідно не може передати більший обсяг влади, ніж він має сам. Однак, автор зосереджує увагу на «схильності слабкої людської природи хапатися за владу». Це загрожує зо-

середженням у руках осіб, які вже мають право створювати закони, ще й права на їхнє виконання, щоб зробити для себе виняток та не підкорятись цим законам. Для запобігання цьому Джон Локк визначає необхідність надання законодавчої влади «різним особам, які, зібравшись належним чином, отримують право самі чи вкупі з іншими створювати закони; виконавши цю справу, вони розходяться знову і відтак підпадають під дію створених ними законів; це нове й безпосереднє зобов'язання спонукає їх дбати про те, щоб створювати закони для блага суспільства» [1, с. 207].

На запобігання узурпації влади також направлені й деякі обмеження щодо здійснення судочинства безпосередньо законодавчим органом. У праці зазначається: «Законодавча чи верховна влада не повинна брати на себе право здійснювати управління за допомогою свавільних деспотичних указів; навпаки, вона зобов'язана вершити правосуддя й визначати проголошені постійні закони і відомих, уповноважених на це суддів». Особливістю теорії Джона Локка є те, що він не виділяє судову владу як окрему. Але, незважаючи на представлення її своєрідним «придатком» законодавчої влади, наголошує на необхідності призначення незалежних суддів для винесення справедливого, об'єктивного рішення у справі, а законодавчий орган приймає постійні загальні для всіх закони, які, на відміну від неписаних природних законів, будуть легко доводити наявність порушення певного права. Про важливість судової функції автор зазначає й у визначенні причин об'єднання людей у «спільнотворення» (державу), а саме: «у стані природи бракує відомого й неупередженого судді, який мав би повноваження для вирішення всіх ускладнень згідно з установленим законом. Бо кожен у цьому стані є і суддею, і виконавцем закону природи, а люди не можуть бути до себе об'єктивними...» [1, с. 196].

Виконавча влада повинна забезпечувати постійне виконання та нагляд за виконанням «внутрішніх законів суспільства». Вона підпорядкована та підзвітна законодавчій владі. «...Право на скликання та розпуск законодавчого органу не вивисує її над законодавчим органом, а є лише довірчим повноваженням,

наданим їй задля безпеки народу у випадку, коли непевність і мінливість людських справ не узгоджуватимуться з постійно закріпленими правилами...». [1, с. 212] Поруч із нею Джон Локк виокремлює такий специфічний вид влади, як федеративна влада. За його теорією, вона являє собою природну владу кожного з суспільства, незважаючи на те, що її виразниками є конкретні особи. Вона застосовується до питань зовнішньої діяльності держави та є природною владою всього суспільства, тому що наслідки, спричинені такою діяльністю, стосуються всіх та кожного. Федеративна влада також підпорядковується законодавчій. Однак, як зазначається у трактаті, виконавча та федеративна влади майже завжди об'єднані та перебувають в руках одних і тих самих осіб.

Погляди Шарля Луї Монтеск'є дещо різняться від поглядів Джона Локка, хоча й ґрунтуються на них. Саме його теорія і лягла в основу так званого «класичного розподілу влади». Він вирізняв законодавчу, виконавчу та судову гілки влади (що було новим порівняно з розподілом Джона Локка). До того ж він вважав, що гілки влади є рівними та їх функціонування базується на системі стримувань та противаг, що забезпечить неможливість узурпації влади однією з гілок, а їх взаємодія спричинить ефективне функціонування державного апарату. Він стверджував: «Для гражданина политическая свобода есть душевное спокойствие, основанное на убеждении в своей безопасности. Чтобы обладать этой свободой, необходимо такое правление, при котором можно не бояться другого гражданина» [8, с. 290].

На думку Монтеск'є, поєднання законодавчої та виконавчої влади в одних руках призведе до встановлення тиранії; поєднання законодавчої та судової спричинить панування свавілля над життям та свободою громадян, адже суддя буде законодавцем; поєднання судової та виконавчої також «перекреслить» Усі права та свободи громадян, тому що суддя стане гнобителем [8, с. 290]. Відповідно, абсолютно неприпустиме поєднання всіх трьох гілок влади в одних руках, що є ознакою деспотизму [8, с. 291].

Виконавча гілка влади має право розпуску законодавчий орган, натомість законодавча гілка має слідкувати за належним виконанням створених нею законів, але не може призупиняти діяльність виконавчої влади, адже вона вже й так за своєю природою обмежена законами. Також теорія Монтеск'є передбачає притягнення до відповідальності міністрів у разі неналежного виконання ними своїх обов'язків.

Пройшовши кризу століття, ця теорія становить ядро сучасного функціонування демократичних держав. Загальновизнано, що саме розподіл влади, заснований на системі стримувань та противаг, тобто створенні таких умов, за яких кожна гілка влади, функціонуючи задля досягнення єдиних загальнодержавних цілей, підтримує рівновагу в загальній системі влади шляхом перешкоджання сваволі іншої гілки влади та стримує її в межах визначених повноважень, визначає направленість на розбудову демократичної правової держави.

Принципи права загалом є динамічною категорією, яка розвивається разом із суспільством та має відповідати закономірностям суспільного життя. Тож будь-який принцип має відповідати об'єктивним соціальним умовам та бути адекватним певному історичному періоду. Так, принцип розподілу влади з'явився в той момент, коли суспільство стояло на порозі нової епохи – переходу від абсолютизму до демократії: відбувся злам у суспільній свідомості, зародились нові ідеї, що відкидали божественне походження монарха та визнавали права та свободи людини найвищою соціальною цінністю, відбувся перегляд призначення держави та її функцій, що відповідно потягнуло за собою зміну основних засад (відправних положень) їх реалізації.

З плином часу відбувається зміна суспільних відносин, загальнодержавних функцій, а з ними змінюються й принципи права. Не є винятком і принцип розподілу влади. Багато науковців зазначає, що деякі наявні в державі органи просто не вписуються до жодної з гілок влади, описаних Монтеск'є. Наприклад, президент (у формах правління, де він не є главою виконавчої влади чи уряду), прокуратура, національні комісії, що здійснюють дер-

жавне регулювання певних сфер суспільних відносин, правоохоронні органи тощо. Так у конституціях деяких країн відокремлюють виборчу та інші гілки влади. Наприклад, за Конституцією Алжиру 1976 р. були зафіксовані політична влада керуючої партії, законодавча – парламенту, виконавча – президента й уряду, судова, контрольна, установча, тобто така, яка спрямована на розробку і внесення змін у конституцію [2, с. 128]. Зокрема, Колодій зазначає, що в Україні «...доцільно на конституційному рівні передбачити створення основи функціонування самостійної контрольної-наглядової гілки влади, конституційне регулювання діяльності якої мало б бути зосередженим у самостійному розділі існуючої конституції або ж в окремому законодавчому акті. Функціональним призначенням цих органів треба вважати захист і охорону конституційного ладу, а до їх системи відносити Конституційний Суд України, Уповноваженого з прав людини, прокуратуру, різні державні інспекції...» [2, 136].

У багатьох країнах світу прослідковуються тенденції до делегування повноважень, що певним чином розмиває чіткі межі між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, спричиняє певне їх взаємопроникнення. Щодо цього варто зазначити, що ще «батьки американської демократії» попереджали про небажане спрощення проблеми розподілу гілок влади. Не треба це розуміти як відгородження однієї гілки правління від іншої неподоланими бар'єрами, як концентрацію всіх без винятку законодавчих повноважень у законодавчих асамблеях, виконавчих – у руках уряду, а правосуддя – в руках суддів. У деяких аспектах здійснення тих чи інших функцій суміжними владами, певне змішування гілок влади не тільки припустиме, але навіть необхідне для того, щоб здійснювати на практиці принципи поділу влади. В іншому випадку поділені гілки правління втратили б будь-яку зацікавленість у справах одна одної і вся урядова система була б позбавлена необхідних внутрішніх стримувань і противаг» [5, с. 10].

Таким чином, розвиток суспільних відносин породжує дискусії серед науковців щодо застосування принципу розподілу влади, а

також змушує відходити від традиційних, загальноприйнятих моделей побудови державної влади.

Враховуючи генезис принципів права, визначений Колодієм, одним із шляхів їх утворення є поява на ранніх етапах становлення права правових аксіом та постулатів. Вони можуть формуватись навіть раніше з'ясування відповідних суспільних закономірностей і, у свою чергу, сприяти виявленню останніх. Тобто принципи-аксіоми – це фундамент майбутніх детально сформульованих та нормативно закріплених принципів права, які відповідають суспільним закономірностям, що склались у процесі розвитку суспільства. Оскільки цей «фундамент», що формується на основі моралі, ідеології та емпіричних фактів, деталізується та остаточно формулюється внаслідок визначених соціальних закономірностей, які є динамічною категорією, то така деталізація та особливості формувань можуть змінюватись, залишаючи, однак, незмінним той «фундамент», який відображає найосновніше та найпримітивніше положення.

У випадку з принципом розподілу влади «фундаментом» є наділення окремих, незалежних, але в той же час взаємодіючих суб'єктів певними функціями здійснення різних сфер державної влади, що має забезпечити основне суспільне призначення цього принципу – уникнення концентрації всієї повноти державної влади в одних руках, яка може призвести до встановлення авторитаризму. Подальша деталізація, тобто кількість «додаткових» гілок влади та особливості їх взаємодії, обумовлені системою стримувань і противаг, визначаються залежно від ступеня розвитку суспільства, географічних, національних особливостей певної держави та ментальності її населення. На основі цих особливостей і формується найбільш ефективні для певної держави форми правління, які власне і відбивають найоптимальніший спосіб розподілу влади.

Говорячи про «горизонтальний» розподіл влади, тобто розподіл владних функцій між певними державними інститутами, не можна не згадати про так званий «вертикальний» розподіл влади, який є одним із основних

явищ, притаманних правовій державі. Він полягає в розмежуванні компетенції між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які є невід'ємним елементом громадянського суспільства. Останнім часом в Україні у зв'язку з децентралізацією доволі яскраво прослідковуються тенденції, пов'язані саме з «вертикальним» розподілом влади.

З цього приводу Колодій зазначає: якщо цей принцип розглядати з більш широких підходів, то можна говорити про розподіл влади між державою та громадянським суспільством, тобто диференціювати на політичну, економічну, ідеологічну, масових рухів тощо. За цим принципом можна поділяти владу на владу центральну та муніципальну. [2, с. 128]

Висновки. Отже, виходячи з вищенаведеного, принцип розподілу влади змінюється разом із суспільством і державою та відбиває соціальні умови, що складаються в ту чи іншу історичну епоху. Однак, єдине, що залишається незмінним – це його мета, тобто забезпечення суспільства від встановлення авторитаризму, яка формує своєрідний «фундамент». Його можна визначити як «розподіл влади», не уточнюючи, який саме, адже ця «деталізація» має ґрунтуватися на загальновизначених соціальних закономірностях, рівні демократичного розвитку держав, а також ступені наближення до найголовнішої мети сучасного суспільства – встановлення правової держави. Сукупність зазначених умов визначає різносторонність даного принципу, яка, виявляється у визнанні необхідності розподілу владних функцій не лише в межах трьох гілок влади за теорією Монтеस्क'є, а й її розширення (встановлення контрольно-наглядової гілки влади, вдосконалення системи стримувань і противаг, що має наслідком взаємопроникнення гілок влади), а також визначенні меж владних повноважень, які можуть належати державі, в умовах активного розвитку громадянського суспільства як певним чином саморегулюючої організації. І якщо теорія розподілу влади Монтеस्क'є у XVIII ст. набагато «випереджала» свій час, то сьогодні, безумовно, не втративши актуальності, має вдосконалюватись та еволюціонувати відповідно до новітніх потреб суспільства.

Література

1. Дж. Лок. Два трактати про врядування / Джон Лок ; [пер. з англ. О. Терех, Р. Димарець]. – Київ : Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2001. – 265 с.
2. Колодій А.М. Принципи права України: монографія / Анатолій Миколайович Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – с. 141. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua>.
4. Поділ державної влади: сутність і зміст / І. В. Процюк // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2015. – Вип. 15(1). – С. 8-12. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.
5. Система стримувань і противаг у сфері державно-управлінських відносин : наук.-метод. рек. / В. А. Ребкало, В. А. Шахов, Е. А. Афонін [та ін.] ; за заг. ред. В. А. Ребкала, М. М. Логунової, В. А. Шахова ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Упр. орг. фундамент. та приклад. дослідж., Каф. держ. політики та упр. політ. процесами. – К. : НАДУ, 2008. – 70 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Ольга Федорівна Скакун. – Харків : Консум, 2001. 655 с.
7. Цвик М.В., Дашковская Е.Р. О современной трактовке разделения властей // Проблемы законности. – 1993. – №28. – С. 32.
8. Ш. Монтескье. Избранные произведения / Шарль Монтескье. – Москва : Государственное издательство политической литературы, 1955. 800 с.

The article is headlined «THE TOPICAL ISSUE ON THE PRINCIPLE OF POWER DISTRIBUTION: THEORETICAL ASPECTS».

The author of the article is Novikova Yevgeniya

Keywords: democratic state, power, democracy, rights, freedom, people, rule of law, authoritarian form of government.

One of the general principles of law is the principle of the division of power. This principle is the basis for ensuring democracy and fundamental human rights and freedoms, as well as an element of the rule of law. The distribution of power impedes its concentration in one's hands, which makes it impossible to establish an authoritarian form of government in the state.

The author focuses on the consideration of the "horizontal" distribution of power, that is, the distribution of power functions between certain state institutions, one can't but mention the so-called "vertical" division of power, which is one of the main phenomena inherent in a state governed by the rule of law. It consists in the division of competences between state authorities and local self-government bodies, which are an integral part of civil society. Recently in Ukraine in connection with decentralization rather clearly showing trends that are associated with "vertical" separation of powers.

The principle of the division of power changes with society and the state and reflects the social conditions that are formed in one or another historical epoch. However, the only thing that remains unchanged is its goal, that is, to safeguard society from the establishment of authoritarianism, which forms a peculiar «foundation». It can be defined as the "separation of powers", without specifying what kind, since this "detailing" must be based on generally accepted social patterns, levels of democratic states, and the degree of approximation to the most important goals of modern society – the establishment of the rule of law.